

Symposium Amarantis Onderwijsgroep

Op weg naar een nieuwe vorm van burgerschap?

Speech Jan van Zijl, donderdag 1 november 2007

Dames en heren,

Zoals u wellicht weet zit ik zo'n beetje tussen twee banen in.

Ik ben nu nog - met onverminderd groot enthousiasme - voorzitter van de Raad voor Werk en Inkomen, het overleg- en adviesplatform van werkgevers- en werknemersorganisaties en gemeenten voor het arbeidsmarktbeleid.

Over luttele weken start ik als voorzitter van de MBO-raad, een functie waarvoor ik ongetwijfeld weer nieuwe competenties zal moeten aanboren of aanleren.

In beide functies is het competentiedebat van groot belang.

Voor de partijen in de RWI is de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt natuurlijk een kernthema.

Gemeenten hebben daarbij nog een breder belang bij, wat vandaag centraal staat, ook de burgerschapscompetenties van hun inwoners, als voorwaarde voor de kwaliteit van leven binnen hun stads- of dorpsgrenzen.

En voor het mbo-veld is de discussie over competenties en vaardigheden natuurlijk een levensnoodzaak.

De Amarantis Onderwijsgroep heeft als thema voor vandaag de vraag:

Hoe kan het onderwijs jongeren voorbereiden op een actief, ondernemend en participerend burgerschap?

Ik ontkom er natuurlijk niet aan die vraag vanuit zowel de RWI-perspectief als vanuit het onderwijsveld te benaderen.

Dames en heren,

Ik wil beginnen te benadrukken dat ik zeker niet behoor tot de groep die lacherig doet over burgerschap, of Balkenende afdoet als ouderwets en kleingeestig als die begint over normen en waarden. Burgerschap wordt te vaak verward met truttig of kleingeestig.

Het omgekeerde is waar.

Burgerschap, in de goede betekenis van het woord, betekent juist dat je ruimdenkend bent, anderen in de samenleving ruimte laat en hen hun plek en opinies gunt.

Dat je niet onnodig bang bent voor vernieuwing, oog hebt voor innovaties.

Een sterke, zelfstandige burger is kortom het tegendeel van de truttige, bekrompen persoon waarmee die te vaak wordt verward.

Mijn kernboodschap van vandaag zal zijn dat de competenties die we aan goed burgerschap verbinden, eigenlijk weinig afwijken van de basiscompetenties van een goede werknemer of goed ondernemer.

Ik zal dan ook beargumenteren dat een scheiding tussen burgerschapswaarden en beroepscompetenties in het onderwijs niet vruchtbaar is.

Dames en heren,

Burgerschap op school is natuurlijk geen nieuw thema.

Burgerschap behoort als vanouds tot de vele competenties die het onderwijs moet bijbrengen.

Toen ikzelf jong was, had dat echter wel een wat andere context en urgentie dan nu.

In mijn tijd was burgerschap op school simpelweg dat je de geschiedenis, de cultuur en de taal leerde.

Dat je je netjes gedroeg op school, de wet en het land een beetje kende en je later hopelijk niet te radicaal stemde bij verkiezingen.

Eerder, in de negentiende eeuw, is burgerschap als onderwijsthema in feite ‘uitgevonden’ om op school het nationale burgerschap te stimuleren.

Geschiedenis en aardrijkskunde hebben daaraan hun bestaan grotendeels te danken.

Door aandacht te schenken aan nationale helden en cultuur, hoopte de overheid voeding te geven aan een nationaal gevoel.

Nu gaat burgerschap-discussie vooral ook over hoe je je gedraagt op werk en op straat.

Over normen en waarden.

Over maatschappelijke participatie en de eigen in plaats van de nationale identiteit.

Het debat gaat over het opvoeden van kinderen, als ouders daar zelf tekort in schieten.

Het gaat eigenlijk, als je het goed bekijkt, bij deze discussies nog steeds om het bevorderen van een nationaal burgerschap, maar niet - zoals in de 19e eeuw - om een natie op te bouwen, maar om te voorkomen dat die uiteen valt, ineenstort onder teveel verschillen en te weinig cohesie!

Deze ontwikkeling heeft een hoop oorzaken, niet in de laatste plaats de toegenomen pluriformiteit van de samenleving, waarmee jonge mensen zullen moeten leren om te gaan.

Dames en heren,

Burgerschap als competentie is dan wel oud, maar pas sinds 2006 is het in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs verplicht om aandacht te besteden aan 'actief burgerschap' en 'sociale integratie'.

Centraal staat volgens de wetgever "de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren".

Over de vraag wat hier precies bedoeld wordt, is de wetgever expres niet duidelijk.

Het is de bedoeling dat scholen dit zelf invullen.

In het beroepsonderwijs is burgerschap dan wel niet wettelijk geregeld, maar ook daar is burgerschap als competentie beschreven.

Het Colo definieert dat:

“burgerschapscompetenties betrekking hebben op het vermogen met individueel verantwoordelijkheidsbesef te kunnen functioneren in het publieke domein, dat wil zeggen om in de maatschappij te participeren als actief burger en daarbij zelfstandig en verantwoord te handelen.”

Colo spreekt dus over het publieke domein en niet over het domein van werk, dat voor het beroepsonderwijs toch eerste uitgangspunt is.

Dat is eigenlijk een beetje opmerkelijk en brengt me zoals gezegd op de vraag of er dan zoveel verschil zit tussen de competenties die we van werknemers verwachten en de competenties die we van burgers verwachten.

Kan burgerschap ook leiden tot betere en beter wendbare of meer ondernemende werknemers?

Of zijn burgerschap en werken eigenlijk heel goed scheidbare zaken?

Hiervoor moeten we eerst de vraag beantwoorden wat voor werknemers we als samenleving en als werkgevers, graag willen zien.

Een vraag die een apart symposium waard is, maar ik probeer er kort over zijn:

Op de moderne arbeidsmarkt is bovenal plek voor wendbare, flexibele werknemers.

Werknemers die om kunnen gaan met veranderingen op de arbeidsmarkt, of het nu dreigende werkloosheid is, of het zien van nieuwe kansen of het bijdragen aan innovaties en het lerend vermogen op hun huidige werk.

Die loyaal zijn, maar tegelijkertijd hun eigen loopbaan kunnen managen.

Dat betekent dat iedereen primair zijn vak moet verstaan, dat staat buiten kijf, maar ook dat ieder individu een bredere, open blik moet houden en ook moet zien te voorkomen dat hij of zij in de valkuil van de kennis- en ervaringsconcentratie valt.

Waarvoor veranderingen geen kansen meer worden, maar bedreigingen.

En je vastloopt in je werkzame leven.

Belangrijk deel van die open, innovatieve houding is dat leerlingen en werknemers zien waar de baankansen liggen en daar hun beroeps- en studiekeuze op afstemmen.

Alleen zo kan de arbeidsmarkt optimaal werken en de economie ronken.

Dan snel over naar wat we zien als burgerschapscompetenties.

Actief burgerschap, las ik ergens, steunt op vier pijlers.

Over de eerste twee pijlers, kennis en waarden, ben ik kort.

Dat betreft kennis van de democratische rechtstaat en maatschappelijke basiswaarden.

De derde pijler betreft vaardigheden.

Het is interessant om een aantal daarvan te benoemen.

Het gaat dan om het zelfstandig binnen een groep een taak kunnen volbrengen die zowel eigen initiatief als samenwerking vergt, om informatie kunnen verzamelen en gebruiken, om in een debat op een constructieve manier de ideeën van anderen te kunnen bevragen en beantwoorden, op een assertieve en respectvolle manier, om een gefundeerde beslissing kunnen nemen om doorzetten, ook als er problemen of obstakels zijn om onderhandelen, compromissen zoeken of anderen bijstaan in geval van conflict.

Als vierde pijler van burgerschap geldt 'creativiteit en ondernemingszin'.

Daarmee wordt bedoeld dat een actieve burger in staat is om creatieve oplossingen te bedenken en overdachte en vindingrijke beslissingen kan nemen.

Ik zou zeggen, doe mij een paar medewerkers die dat allemaal kunnen!

Dit soort burgerschapsvaardigheden zijn essentieel voor een innovatieve houding op het werk, voor kansen zien op een (arbeids)markt.

Ook als je kijkt naar hoe de kerndoelen rondom burgerschap in het primair en voortgezet onderwijs zijn geformuleerd, dan valt op dat het gaat om vaardigheden die ook voor werknemers en ondernemers onmisbaar zijn.

Het gaat om vaardigheden als de goede vragen kunnen stellen, om kunnen argumenteren, kunnen omgaan met kritiek, om nuances kunnen aanleggen, kunnen onderzoeken, vergelijken en verbanden leggen.

Een bredere blik hebben.

En bovenal komt het respecteren van verschillen terug als belangrijke attitude.

Dat zijn ook allemaal vaardigheden die passen bij een andere leerhouding, bij een ander leerproces dan vroeger gebruikelijk was.

Burgerschap verhoudt zich minder goed tot stampen en rijtjes leren, maar eerder met kritisch kijken en met zelfreflectie.

Feitelijk met het concept van het 'nieuwe leren', zoals het bedoeld is....

En het zijn het soort competenties die je je leven lang van pas komen.

Zoals de uitnodiging stelt: geen baan maar competenties voor het leven.

In deze zin zou ik het hele onderwijsprogramma, zowel qua aanpak als inhoud, wel willen enten op burgerschap en maatschappelijk ondernemerschap!

Wat mij echter opvalt bij de aanpak van burgerschap in het onderwijs is dat het vaak tamelijk strikt in de sfeer van de samenleving wordt gelegd, en veel minder in het domein van de arbeidsmarkt.

Terwijl betrokkenheid juist ook op je werk van zo veel belang is. Dit zeg ik ook, omdat uit recent onderzoek blijkt dat de loyaliteit van werknemers aan hun werkgever dalende is.

Dat is zorgwekkend, omdat veel van het innovatief en lerend vermogen van bedrijven moet komen van betrokken en meedenkende werknemers die hun werk niet alleen zien als plicht en niet hun betrokkenheid en creativiteit bewaren voor na vijven....

De maatschappij dat is werk en privé samen.

Er is dus een overduidelijke overlap tussen burgerschapscompetenties en werknemers- en ondernemersvaardigheden.

Ik ken voorbeelden uit de sociale werkvoorziening waarbij WSW-ers pas buiten de poort van het SW-bedrijf, bij een andere werkgever, mogen werken, als ze de basale burgerschapsvaardigheden beheersen: loyaal zijn, je houden aan afspraken, kunnen samenwerken.

Niet de beroepsvaardigheden maar de algemene burgerschapswaarden zijn dus voor deze groep bepalend voor hun doorstroom naar een andere baan.

Beter kan ik het belang van burgerschapsvorming voor de beroepspraktijk niet verwoorden.

Ik denk dat de belangrijke lijn van burgerschap naar werk het beste in het mbo gelegd kan worden.

Daarbij kan worden voortgebouwd op een meer algemene burgerschapsvorming in het voortgezet onderwijs.

Maar ook in het voortgezet onderwijs zal al moeten worden begonnen met vorming van een arbeidsidentiteit, als onderdeel van de eigen identiteit.

Wie je bent, is immers ook waar je werkt.

Die lijnen vanuit het VO zouden idealiter moeten doorlopen in het beroepsonderwijs en elkaar moeten versterken, leidend tot werknemers die waarlijk employabel (of beter emplooibaar) zijn: zowel maatschappelijk als professioneel wendbaar en inzetbaar.

Blijft natuurlijk de vraag: hoe pak je dat aan, en wat leer je dan als het gaat om burgerschap?

Allereerst: ik ben het volledig eens met eerdere bijdragen aan deze discussie dat bij burgerschapsvorming het streven naar eenvormigheid van waarden en normen en het streven naar een sterke nationale cohesie, zoals vroeger het geval, niet de goede weg zijn.

Het benoemen of typeren van eenvormige waarden blijft sowieso een lastig, soms zelfs gevaarlijk proces.

Gemeenschappelijke waarden mogen niet leiden tot rigiditeit, uitsluiten of inperken.

Juist het ruimte bieden aan diversiteit en creativiteit levert - is mijn overtuiging - een vitalere samenleving en een beter werkende arbeidsmarkt op.

Niet de kennis, maar bovenal de competenties voor actieve participatie, in de samenleving en op het werk, moeten worden gevormd en gestimuleerd.

Het werken aan een innovatieve, open houding is het belangrijkste.

Op dit punt wijkt het burgerschap op school ook af van het opvoeden thuis.

Ouders leggen de basis bij hun kind met hun eigen overtuigingen, hoe vrijdenkend ze ook kunnen zijn.

Scholen hebben de taak om die overtuigingen te plaatsen temidden van anderen.

Het gaat uiteindelijk om de continue reflectie op de eigen positie en die van anderen, op het werk en in de samenleving.

Dat vergt natuurlijk niet een apart vak, of de simpele omvorming van het oude vak maatschappijleer in een vak 'burgerschapsvorming'.

Ik denk dat ieder school voor zichzelf heel goed moet nadenken hoe ze vanuit het totale curriculum, vanuit de hele sfeer op school, vanuit de algemene onderwijsaanpak en -visie, vanuit de inspiratie die docenten geven, vanuit de samenwerking met anderen, in de uitwisseling met bedrijven in de omgeving, het beste kunnen bijdagen aan de vorming van open, zelfbewuste, respectvolle en innovatieve mensen, burgers en werknemers ineen.

Dat vergt dat burgervvaardigheden ook steeds in de beroepscontext aan de orde worden gesteld.

Mogelijkheid is bijvoorbeeld dat de school bij de keuze van bedrijven waarmee wordt samengewerkt voor uitwisseling of stages, nadrukkelijk let op 'maatschappelijk verantwoord ondernemerschap'.

In veel opzichten is de maatschappelijk verantwoorde ondernemer immers de pendant van de met burgerschapsvaardigheden behepte werknemer.

Ook de maatschappelijk verantwoorde ondernemer snapt, of heeft geleerd, dat zijn ambities in balans moeten zijn met zijn maatschappelijke verantwoordelijkheden.

Maar belangrijkste factor in het onderwijs is natuurlijk steevast de docent.

In het hele debat over de brede school, over normen en waarden en de opvoedtaak van het onderwijs, over het moeten afleveren van zowel modelburgers als modelwerknemers, komt de vraag huizenhoog opzetten:

Hoe spelen de docenten dit in de lespraktijk van alledag klaar?

Overvragen we het onderwijs niet opnieuw?

Het onderwijs moet al zoveel, het onderwijs lijkt ook steeds meer maatschappelijke probleem op te moeten lossen.

Voeden we onze kinderen niet meer op: vragen we gewoon aan het onderwijs om dat te doen.

Ik ben daar niet per se tegen: als het ergens kan, dan is het in het onderwijs!

Maar lastig is wel, dat met de aanzwellende maatschappelijke vragen, de mogelijkheden om wat extra's te doen in het onderwijs tegelijkertijd alleen maar kleiner lijken te worden.

Mijn hele inzet hiervoor op modelwerknemers wordt hypothetisch als docenten dit niet kunnen incorporeren in het onderwijs.

De strubbelingen met het nieuwe leren en met competentiegericht onderwijs, beide in mijn visie nauw verbonden met de inzet op burgerschapsvaardigheden, geven aan dat het hoge prioriteit heeft om docenten hierin goed te faciliteren.

De recente Rinnooy Kan-agenda voor betere arbeidsvoorwaarden, werkomstandigheden en bovenal betere ontwikkelingsmogelijkheden voor docenten, is in dit licht heel belangrijk.

Als we samen vinden dat het onderwijs cruciaal is voor de sociale cohesie, de kwaliteit van de samenleving én voor de economische groei tezamen, dan mag een miljard extra voor de docent geen probleem zijn!

Ik zou het eerder als een eerste stap willen zien....

Ik wil in de nabije toekomst als MBO-raad voorzitter staan voor een sterke onderwijssector die met goed personeel en een goede infrastructuur de veelheid aan maatschappelijk eisen ook daadwerkelijk aankan.

Dames en heren,

Ik rond af.

Ik heb betoogd dat burgerschapsvorming feitelijk de basale competenties betreft van werkenden en dat burgerschapsvorming daarom is verweven met de beroepsvorming.

De grote opdracht is dat jonge mensen de verschillende beroeps-, sociale en maatschappelijk vaardigheden kunnen integreren als betrokken burger, vakman en ondernemer, en niet los van elkaar zien.

De discussie over de rol van het onderwijs voor de vorming van werknemers én burger, de balans tussen kennis en vaardigheden die daarbij continu gezocht moet worden, en de cruciale rol van de docent daarbij, zal de komende tijd ongetwijfeld doorgaan.

Ik zie er naar uit om daaraan vanuit mijn nieuwe rol als voorzitter van de MBO-Raad een bijdrage te leveren.

Ik hoop velen van u in de nabije toekomst daarbij weer te zien.

Ik dank u voor de aandacht.